

Yazımız, sözümüz, dilimiz...

Ana dilinin saflığı, onun qorunması uğrunda mübarizədə xalqımızın ziyalıları hər zaman öndə olmuş, xalqın məariflənməsi yolunda onu əsas amil kimi götürmüşdülər.

Ömrünün və yaradıcılıq fəaliyyətinin 45 ildən çoxunu mühacirətdə keçirən Əli bəy Hüseynzadə öncə xalqa bu fikri aşılamaq istəyirdi ki, Vətəni əsarətdən, xalqı hüquqsuzluqdan vətən və millət sevgisi xilas edə bilər. Bunun üçün mücadilə və mücahidə lazımdır. O yazırdı: "Ədalət və müsavəti-hüquqiyyə olmayan yerdə vətənpərvərlikdən danışmaq olmaz".

Əli bəy Hüseynzadə Azərbaycanın istiqlalını istədiyi kimi, onun ədəbi dilini də çox sevirdi. 1889-cu ildə Peterburqda təhsilini bitirdikdən sonra vətəninə deyil, Türkiyəyə gədən Əli bəy sonralar bu yerdəyişmənin səbəbini açıqlayarkən Azərbaycan və Qafqazdakı məktəblərdə tədris edilən elm və fənlərin nəticə etibarilə insanların sosial-mədəni həyatının tə-

söz", "Türk dilini öyrənməyin fəvaidi", "Yenə dil müşküləti", "Yazımız, dilimiz" və s. adlı əsərlərində dilin inkişafı məsələsində "Nədən başlamalı?" sualına cavab axtarır: "Biz gördük ki, qonşularımızın iləri getməsinin səbəbi qəzetlər, mətbəələr, kitablar, məktəblər, mədrəsələr, cəmiyyətlər, şirkətlər, teatrolar imiş..."

"Nədən başlamalı" sualına gəlincə şübhəsiz ki, o, millətin dilindən, ana dilindən - Azərbaycan türkcəsindən mücadiləyə başlamış nəzərdə tuturdu. Dil Əli bəy üçün milli oyanışın açarı idi. Avropada bir sıra xalqlar dilin inkişafı sayəsində milli hüquq və azadlıqlara nail olmuşdularsa, Rusiya türklərinin hələ də qəflət yuxusundan ayılmadıklarını deyirdi: Qafqaz müsəlman məktəblərində yalnız ərəb-fars dilləri və bu dillərdə ədəbiyyat və başqa fənlər tədris edildiyi halda, türk dilinin avam, xalq dili sayılaraq tədris olunmaması onu çox narahat edirdi. Öz dilinə qənim kəsilən o zamankı bir çox yalançı savadlıların ana dilinin ədəb, fəlsəfə, şeir-poeziya və elm dili olmasını şübhə altına almaları ilə barışmırdı. Cavab olaraq onlara belə deyirdi: "Məgər orta əsrlərdə Azərbaycan və türk şairləri Həsənoğlu, Səfiəddin Ərdəbili (XII əsr), Qazi Bürhanəddin, Nəsimi (XIV əsr) Həbib, Kişvəri (XV əsr), Nəvai (XV əsr), Əmani, Xətai, Füzuli (XVI əsr), Qövsü, Saibin yüksək bədii-fəlsəfi qəzəl və poemaları türk dilini və onların həyata fəlsəfi-estetik baxışlarının çoxəsrlik abidələri deyildimi?"

Daha sonra bildirirdi ki, XIX əsrin ikinci yarısında Azərbaycanda milli-mədəni hərəkatın təşəkkülündə M.F.Axundzadə və H.B.Zərdabının böyük rolu olmuşdu. İlk dəfə M.F.Axundzadə XIX əsrin ikinci yarısında millətləşməyə doğru bir yol açır ki, bu yol da onun milli dilə yaratdığı komediyaları ilə başlayır. Milli dilə, ümumxalq ədəbi dilinin formalaşmasına xidmətdə Nəsimidən, Xətaidən, Füzulidən və Vaqifdən sonra ən böyük işi Axundzadə görür. O, yazı dilinin sadələşdirilməsi yolunda ilk addımı atır. Azərbaycan dilində yazdığı pyeslərlə ədəbiyyatımızda bir inqilab yaradaraq, bizi eski İran ədəbiyyatı təsirindən qurtarmış və bu yoldakı çalışmaları ilə Azərbaycan, Türk ziyalılarına da ilham qaynağı olmuşdu.

Yusif Akçuraoğlu Mirzə Fətəlinin ana dilinə münasibətindən danışarkən yazırdı: "Qərib təlim və tərbiyəsi görmüş Mirzə Fətəli ana dilinin də hürriyəti-fikriyyə dərəcəsinə şiddətli tərəfdarı idi... teatrolarını da həp Qafqaz türkcəsilə yazmışdır". M.F.Axundzadənin müasirləri arasında onun sədqiyi doğru yolu ilk dəfə yüksək dəyərləndirən H.B.Zər-

dabi olur. Zərdabi Axundzadənin nəinki dil siyasətinə, türk dilinin sadələşdirilməsinə xidmət etmiş, onun ictimai-siyasi ideyalarını da izləmiş və inkişaf etdirmişdir. Məhz buna görə də tədqiqatçılarımız həmişə Axundzadə və Zərdabiyyə Azərbaycanda milli şüurun oyanışının və inkişafının iki əsas banisi kimi baxmışlar. Buna əsrin əvvəllərində ilk dəfə Ə.Hüseynzadədə rast gəlirik.

Mətbuatın, qəzet və elmi, ədəbi, siyasi-ictimai məzmunlu türkcə-Azərbaycanca məcmuələrin insanların və bütöv cəmiyyətin mədəni inkişafına müsbət təsirinə dair nəzəri, praktik əhəmiyyətini Ə.Hüseynzadə "Füyuzat"ın səhifələrində gərəyincə izah etmiş və ana dilində məktəblərdə təhsilin məqsədəuyğun qurulması haqqında maraqlı tövsiyələr vermişdir. Ə.Hüseynzadə "Füyuzat"ın 1906-cı il beşinci sayında "Şiller" adlı məqaləsində Zərdabının qəzet nəşri haqqında təşəbbüsünü belə qiymətləndirmişdi: "Bizim Qafqaz müsəlmanları arasında tənvir-i-əfkərin vasitələrindən biri qəzetə olduğunu ilk əvvəl Həsən bəy Məlikov dərk etmiş bulunduğu kimi, təhzi-əlaqın da vasitələrindən biri teatr və darülbədaye olduğunu ən əvvəl mərhum Mirzə Fətəli Axundzadə anlamış idi".

XIX əsrin ikinci yarısından Azərbaycanda realist ədəbiyyatın əsası qoyulur. Bu ədəbiyyatın nümayəndələri ana dilinin saflığına, ifadə-üslub gözəlliyi və səlisliyinə, ədəbi-bədii anlaşılıqlığına, bu ədəbiyyatın xalqın istək və arzularını, zamanın inqilabi-humanist ideyalarını ifadə etməsinə ciddi əhəmiyyət verirdilər".

Xalqımızın tarixi qədər qədim olan dilinə dünya alimləri və mütəxəssisləri də ciddi maraq göstərmiş, ona dəyərli tədqiqat əsərləri həsr etmişdilər.

Dil yalnız insanların ünsiyyət vasitəsi deyil, o həm də mənsub olduğu xalqın, millətin tarixinin, mədəniyyətinin adət və ənənələrinin, mənəvi dəyərlərinin daşıyıcısıdır. Bu baxımdan uzun tarixi inkişaf yolu keçmiş Azərbaycan dilinin təmizliyinin, saflığının qorunması, onun yad təsirlərlə korlanmasının qarşısının alınması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Həsən bəy Zərdabının 150 il əvvəl dediyi kimi: "Hər tayfanın (millətin) mövcud olması üçün dil və din əsas dirəklərdir, bunlar olmasa, millət də əriyib başqalarına qarışar...". Bu mənada Azərbaycanın dövlət müstəqilliyi dövlət dili kimi Azərbaycan dilinin də statusunu yüksəldib və ona geniş meydan verib. Çünki millətin də, dövlətin də təməlinde dil dayanır. Baldan şirin ana dili. Yazımız da, sözüümüz də ele bu dilin qorunmasına hədəflənməlidir, bizdən önce gələnlərin etdiyi kimi...

Zümrüd QURBANQIZI,
"Respublika".

min və tərəqqisinə kifayət etmədiyini göstərmişdi. Bu məktəblərdə yalnız farsdilli əlifba, Quran, "Tarixi-Nadir" və "Gülüstani-Sədi"-nin tədris edildiyini, ana dilimiz və bu dilə heç bir fənnin öyrədilmədiyini dilə gətirməklə məktəb islahatlarına böyük ehtiyac duyulduğunu bildirdi. O yazırdı: "...Məktəbin, təhsilin bu kimi qüsurlarını mən özüm daha gimnaziyada ikən anlamış oldum..."

"Nümunə məktəbi" və bir sıra başqa məqalələrində məktəb, təhsil məsələlərinə geniş yer vermiş, dərslərin ana dilində aparılmasının əhəmiyyəti və faydası, dilimizin yazı qaydaları, qrammatika və sintaksisi haqqında elmi-nəzəri fikirlərini aydınlaşdırmışdır. Onun "Qəzetəmizin dili haqqında bir neçə